

Mikszáth, Krúdy, Márai és a tótok

Mikszáth Kálmánról joggal állíthatjuk, hogy a magyarság és a szlovákság¹ etnikai határán született, noha ma már aligha tudjuk pontosan rekonstruálni, hol is húzódott születésekor ez a határ, illetve hogy szülőfaluja, Szklabonya etnikai viszonyai milyenek is lehettek akkoriban. Gyöngyössi László szerint, aki 1886-ban személyes beszélgetések alapján írta meg Mikszáth életrajzát² (a kéziratot azonban csak 1911-ben, a szerző halála, no meg az ötvenéves írói jubileum országos rendezvényei keltette konjunktúra idején adta ki), „kis tót falu” az, „de már a szomszéd Ebecken palócok laknak”.³ Várdai Béla feltételezte, hogy ezek a falvak, amelyek 1910-ben tagadhatatlanul tót falvak voltak, időközben szlovákosodtak el, és az etnikai határ korábban északabbra feküdt.⁴ Ezt az elképzelést a fogyatkozó palócokról és a terjeszkedő szlovákokról egyébként maga Mikszáth is osztotta: „Napról napra kisebbednek a palóc-hadak. Olyanok vagyunk a tót szájában, mint a cukorkocka; egy-egy részecske minden lélegzetvételnél odatapad

¹ A „szlovák” szó használata az adott korszakkal kapcsolatban tulajdonképpen anakronizmus. A nép megnevezésére általánosan használt „tót” szónak (amely egy 'ember' jelentésű indoeurópai tőből származik, és példának okáért a *teuton* és a *deutsch* szavakkal rokon) Mikszáthnál semmiféle pejoratív jelentésárnyalata nincs.

² GYÖNGYÖSSY László, *Mikszáth Kálmán*, Budapest, Franklin-Társulat, 1911, 5.

³ GYÖNGYÖSSY László, *i. m.*, 14.

⁴ VÁRDAI Béla, *Mikszáth Kálmán*, Budapest, Franklin-Társulat, 1910. 10–11.

a nyelvéhez, míg egyszer csak egészen elolvad, elvész rajta.”⁵ Az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy Mikszáth vegyes lakosságú (de tót többségű) faluban, kétnyelvű környezetben nevelkedett, talán még a betűvetést is kétnyelvű iskolában tanulta, és a szlovák nyelv és irodalom későbbi tanulmányai során folyamatosan szerepelt tantárgyai között.⁶ Művei gyakran játszódnak a Felvidék vegyes vagy tisztán tót lakosságú világában, és ez a világ természetes módon mindig is ismerős volt a szlovák közönség számára, ami nagyban hozzájárulhatott Mikszáth ottani népszerűségéhez.⁷ Mindazonáltal magyar öntudattal, magyar közönség számára írt, és egyáltalán nem ritkák nála az olyan kijelentések, amelyek nyíltan is megfogalmazzák, hogy a tótokra a magyarok nézőpontjából tekint. Amikor például azt írja: „Nem! Ezek sohase fognak revolúciót csinálni ellenünk!”⁸ – akkor az *ezek* a tótokat, a *mi* a magyarokat jelenti. Kívülről, de többnyire szeretettel és megértéssel szemléli tehát a tótokat.

A tótok külsejének leírása is szeretetről szokott tanúskodni. Persze elsősorban a nők szépségét szereti élénk színekkel ecsetelni.⁹ „Sorba jöttek az asztalokhoz a tótok, gesztenyeszín hajú, hosszú, vékony legények, néhány öreg ember fésűre visszavetett hajjal [...], a fürgé menyecskék zöld rásaszoknyákban (háttal a szoknya föl van szedve, s tarka galandok fityegnek le az övről), dévaj mosolygással...”; „Kandi tót menyecskék, »békába« igazított hajjal, kacér főkötőkben, melyekből a fül irányában egy-egy ingerkedő csipkekocka fityeg le, sugár termetű leányzók, piros pántlikával a kender-szőszke hajfonatukban.”¹⁰ A tótok Mikszáthnál többnyire vonzó

⁵ A mi hőseink, in *Mikszáth Kálmán Összes művei* [a továbbiakban *MKÖM*], 2., Budapest, Akadémiai, 1956, 305.

⁶ Kiss Gy. Csaba, Mikszáth szlovák világból: A „Beszterce ostroma” interetnikus olvasatban, in FÁBRI Anna (szerk.), *Mikszáth- emlékkönyv*. Horpács, Mikszáth Kiadó, 1997, 84–85.

⁷ Kiss Gy. Csaba, *i. m.*, 86–87. Ez a népszerűség azonban az utóbbi évtizedekben megcsappant.

⁸ Utazás Palóccországban, in *MKÖM*, 64,126.

⁹ Önmagában a nők szépségének megjelenítése látványként megenged olyan értelmezést is, hogy itt a kolonializáló pillantás működik. De elég gyakran tekint tetszéssel tót férfiakra is.

¹⁰ A lohinaí fű, in *MKÖM*, 3,14.; Szent Péter esernyője, in *MKÖM*, 7,112.

megjelenésüek, népviseletüket nagy kedvvel írja le. Bűnözők, gonosztevők nagyon ritkán fordulnak elő közöttük; a korai írásokban még fel-felbukkannak tót bűnözők, és *A fekete város* egyik jelenetében is találkozunk két tót rablóval,¹¹ de ettől eltekintve csak Jánosikot, „a felvidéki tótok gavallér rablóját”¹² szokta emlegetni, aki a szegényeknek adja, amit a gazdagoktól elvett. Sokatmondó *A kedélyes delikvenszek* című elbeszélés példája, melyet Mikszáth egy Grünwald Bélától hallott anekdota alapján írt. Grünwald, aki elégedetlen volt azzal, ahogyan írásában Mikszáth őt ábrázolta, egy nyílt levélben utólag újra összefoglalta az általa mesélt történetet.¹³ Így aztán nagyjából pontosan tudhatjuk, mi volt az, amit Mikszáth hallott, és amiből a novellát írta. Grünwald történetében őt tót bűnöző szerepelt, a novellában valamiért csak négy maradt, ezek egyike „egy betöréssel vádolt tót”, rajta kívül van még egy zsidó, egy magyar és egy sváb.¹⁴

A tótok sztereotip jelzője Mikszáthnál a „szelíd”. A szelidség és a fantázia valamilyen rejtelmes módon összefügg magával a tájjal, a népet környező hatalmas és csodálatos hegyekkel. A táj szépsége titokzatos hangulatot teremt; de ugyanez a táj, a köves, terméketlen föld okozza az ott lakók nyomorúságát is. Ez a talaj csak zabot, krumplit és füvet terem. Talán egy tucatnyi részletet is idézhetnénk, melyek a föld terméketlenségét részletezik, meg a gyakori éhínséget, amit a jó tót nép szelíden, beletörődéssel fogad. Mivel a földművelés ilyen hitványul jövedelmezett, kénytelenek voltak máshol munka után nézni. A nehéz napszámos munkát szerte Magyarországon mindenütt tótok végezték: ők arattak és csépeltek, ők dolgoztak napszámosként a millenniumi Budapest építkezéseiben. Tótok voltak az üvegesek, és drótos tótok rótták az utakat, hogy a törött cserépedényeket megfoltozzák. Ez a helyzet a

¹¹ MKÖM, 23,38–39. Később róluk is kiderül, hogy álsruhas molnárlegények, és csak egy keresztelő gyors megszervezése érdekében csaptak fel alkalmi lótolvajnak.

¹² Prakovszky a siket kovács, in MKÖM, 8,158.

¹³ 158. levél, in MKÖM, 25,12.

¹⁴ MKÖM, 37,65–66.

Mikszáth-szövegeknek szinte állandó kísérőtémája: ha a történet szlovák környezetben játszódik, nem hiányozhatnak az utalások a sovány földre, a szegénységre vagy az Alföldön munka után járó férfinépre; ha viszont a történet magyar környezetben játszódik, akkor is könnyen felbukkanhatnak benne legalább a tót napszámok. Mivel a férfiak mindig máshol kénytelenek megkeresni azt a pénzt, amellyel családjukat eltarthatják, „tót faluban aranyért sem találni üveges tótot, aki becsinálja” a betört üvegtáblát, és a közmondás is azt tartja, „hogyan lesz a világ vége, ha a tótok mind otthon lesznek – amiből az következik, hogy a világ örökkévaló”.¹⁵

Nem szükséges különösképpen bizonygatni, hogy Mikszáth, aki újságíró volt egész életében, és 1887-től haláláig parlamenti képviselő is, erőteljesen érdeklődött a politika iránt. Minthogy a nemzetiségi kérdés a korabeli magyar politikai élet egyik legfontosabb problémája volt, többször adódott olyan alkalom, amikor elvi álláspontot kellett megfogalmaznia. A Magyar Királyságon belül a magyar nemzeti hegemoniát többnyire magától értetődőnek tekintette. Mikszáth nemzetiségekkel kapcsolatos nézeteiben két szintet vagy szempontot különböztethetünk meg. Az állami nagypolitika szintjén ellenségesen viszonyult a szlovák nemzeti mozgalomhoz, minthogy abban a hegemonia elhódítására irányuló kísérletet látott, és azonosnak tekintette az expanzív orosz politika által pénzelt pánszlávizmussal.¹⁶ Mivel Magyarország politikai integritását feltétlenül megőrzendő értéknek tartotta, a nemzetiségi mozgalmakat politikai szempontból, illetve a nemzetiségi mozgalmak politikai aspektusát bomlasztó tényezőnek kellett látnia. Helyi szinten azonban hitt abban, hogy a magyarok és a szlovákok békében élhetnek együtt. Ezért aztán a nemzetiségi mozgalmak kulturális aspektusát el tudta fogadni. Számára egyáltalán nem tűnt úgy,

¹⁵ A lohinaí fű, in *MKÖM*, 3,7.; A tót atyafiak, in *MKÖM*, 63,117–118. Lásd még az „Éheznek a tótok!” című cikket (*MKÖM*, 81,13–15.), amely ebbe az összefüggésrendszerbe még a közös történelmi múlt és az ebből következő szolidaritás témáját is bevonja.

¹⁶ A titkok éje, in *MKÖM*, 61,27–29.; Hunyák Pál, in *MKÖM*, 63,97–101.

hogy a nyelvi és kulturális különbségek feszültséget kelthetnek, minthogy az együttélés nála olyan kétnyelvű világban zajlik, amely sajátos, jóllehet heterogén kultúrájával magát a nemzeti hovatartozást is kérdésessé teszi. Bár a békés együttélést lehetségesnek tartja, Mikszáth nem mindig ábrázolja békésnek az együttélés világát; feszültségek helyi szinten is keletkezhetnek, és a békét is feldúlhatják, csakhogy szerinte ezeket a feszültségeket mesterségesen keltik a mind a szlovák, mind a magyar oldalon tevékenykedő fizetett bajkeverők.

A két szint, a kétfajta látásmód viszonya korántsem egyértelmű. Tekinthetjük ezt egyrészt képmutatásnak is, hiszen a helyi szintű béke lehet országos szinten a magyar hegemonia előfeltétele. Másrészt viszont a helyi béke előfeltétele Magyarország integritása volt, amelyet szerinte csakis a magyar hegemonia révén lehetett volna fönntartani – persze a közös történelem és a közös érdekek alapján. Eldönthetetlen, hogy melyik szempont lehetett a fontosabb az ő számára. Mint magyar politikai újságíró és magyar politikus természetesen a magyar hegemoniában volt érdekelt; mint olyan ember, aki az etnikai együttélés világában született és nevelkedett, a helyi békét igen fontos értéknek tekintette. A kettős látásmód részben megmagyarázhatja, miért megértőbbek és szeretetteljesebbek a tótokkal szemben a szépprózai művek, mint a publicisztika. Az utóbbi ugyanis aktuális politikai kérdésekkel foglalkozik, többnyire valamilyen konfliktussal (bár Mikszáth hangja ilyenkor sem ellenséges), míg a széppróza éppen az együttélés világát ábrázolja, és ezáltal a szemlélet együtt érző, megértő vonásait állítja előtérbe.

Érdemes talán néhány kevésbé barátságos megnyilatkozását is idézni. Egy példa a szlovák nyelvről, pontosabban egy tót képviselő magyar kiejtéséről:

S ahelyett ő maga [ti. Jókai] ragyogó szónoklati karbunkulusokkal rakta ki a tót atyafiak halináit, s rózsaszín pántlikákat fűzött a bocskoraikba, hogy nekik is erény az, ha a saját nyelvüket szeretik.

Az egész Ház elhitte elandalodva.

És még most is hinné, ha Lesskó István fel nem szólal.

De amint az egypár hangot kieresztett a Ház színe előtt, mindjárt meg nem értette senki, hogy *mi szeretni valót találnak a tótok a saját nyelvükön?*¹⁷

1904-ben azt fejtegette, mi köze volt Szeged árvíz utáni nagyszabású rekonstrukciójának a „faji politikához”. Szerinte így gondolkodott annak idején Tisza Kálmán: „Az árvíz lesújtott egy magyar várost. Hát ez nagy csapás. Legalább is olyan nagy, mint amikor a felföldön a krumpli beteg és a tótockák sírnak. Hiszen az is szomorú és szívhez szóló. Hanem mégis egészen más hang az, mikor a magyarok sírnak. Mikor az oroszlán bőg. Itt most már valami nagyot kell cselekedni.” És hogy a többi szláv etnikum se maradjon ki az összehasonlításból, még hozzáteszi: „Meg bírta értetni a királlyal, hogy a nemzetiségi nyüzsgölődések közepette meg kell most mutatni, hogy az egészen más, ha Zágráb házait rázza le magáról a haragos anyaföld, vagy Szegedet dönti romba a szétszilajodott folyó.”¹⁸

Amikor saját lapjában saját munkatársai tótnak titulálták, Mikszáth kikérte magának, és válaszában felsorolta azt a három dolgot, amiről a tótot fel lehet ismerni: „Hogy sárgarépat hord a dohányzacskójában”; „Hogy a fűrhéces kocsi bal lábbal lép fel”; „Hogy a tarokkpartiban, ahol két tót van, kritikus pillanatokban, fontos kiadások idején, okvetlenül tóra fordítják a beszédet.”¹⁹ Nem túl hízelgő nemzetkarakterológia, annyi bizonyos, csak hogy a Mikszáth életművön belüli intertextuális kapcsolatok ezt a karakterológiát teljességgel feloldják. A harmadik jellemző Mikszáth egyéb szövegeiben a Sáros megyei nemesség sajátossága,²⁰ amelynek bizonyta-

¹⁷ A T. Házból [1885. jan. 23.], in *MKÖM*, 70,109. (kiemelés az eredetiben).

¹⁸ Kétezer Salamon, in *Szeged könyve II. Hátrahagyott iratok* (Jubileumi kiadás) 39. Budapest, Révai, 1914, 210.

¹⁹ Levél a szerkesztőség összes tagjaihoz, in *MKÖM*, 75,65.

²⁰ „Igen, a zempléniektől jó óvakodni a tarokban, de még jobban őrizkedj, édes fiam, a sárosiaktól, kiváltképpen arra ügyelj, hogy egy sárosinál több sohase legyen a kompániában; mert ha kettő van, kritikus kihívásodnál mindig tóra fordítják egymás közt a beszédet”: Skíz, XXI és I, in *MKÖM*, 74,129.; vö. A gavallérok, in *MKÖM*, 8,224.

lan etnicitásáról még lesz szó, de már itt is feltűnő, hogy beszéde a tótot egészen a kritikus pillanatokig nem különbözteti meg a magyaroktól. Az első kettő pedig egy korai szövegben, *A mi hőseinkben* a pribolyi emberek jellemzője volt, márpedig Priboly palóc falu – igaz, afféle bolondok falva a palócok között.²¹

Az ilyen jellegű, a nemzetiségekkel éppen nem rokonszenvező kitételek jobbjára csak a publicisztikai jellegű szövegekben bukhatnak föl. Az eltérést a publicisztikai szövegek aktuálpolitikai indíttatása mellett a mikszáthi széppróza kedélyes hangvétele is okozhatja. Ez persze igen nagy általánosítás: a kedélyes hang egyáltalán nem jellemző Mikszáth valamennyi szépprózái írására. Tendenciaszerűen mégis megfigyelhető nála valamiféle kiegyenlítő szemlélet, amely a feszültségeket nem kielezi, hanem inkább feloldja. Jól példázhatja ezt a felvidéki kivándorlás problémája. A szlovák politikusok egyik legfontosabb témája volt ez, és amikor erről beszéltek, mindig elmondták, hogy a felvidéki népesség a nyomor elől menekül Amerikába.²² Előfordult, hogy a kivándorlók visszatértek hazájukba, és a magyar nyilvánosság csapott ekörül némi örömteli hűhót. Az egyik politikus a tótok kivándorlása kapcsán annyival intézte el a problémát: „azok is többnyire visszatérnek.” Parlamenti tudósításában Mikszáth alaposan ki is gúnyolta ezért,²³ egy politikai eszmefuttatásban pedig világosan kifejtette, hogy a kivándorlók visszatértén nincs miért örvendezni. „Naiv örömmnek mutatkozik, amit az amerikai magyarok visszavándorlása fakaszt. Most már egyszerre minden jól van. Mintha a halált megszüntetné, hogy a koporsókra való deszkák elfogytak. Ha valaki azért ment ki Amerikába, mert itt nem bírt megélni, bír az már azért itt megélni, mert Amerikában nem bírt?”²⁴ Amikor tehát teoretikus szinten tárgyalja a problémát, Mikszáth kérlelhetetlen logikával vonja le a pesszimista végkövetkeztetést; ha viszont szépprózai

²¹ *MKÖM*, 2,311.: „A pribolyi ember bal lábbal lép a fűrhéces kocsiba, és a dohányzacskójában sárgarépat hord...”

²² Pl. A T. Házból [1883. febr. 25.], in *MKÖM*, 65,173.

²³ A T. Házból [1890. máj. 22.], in *MKÖM*, 79,129.

²⁴ Az új Eldorádó, in *Mikszáth Kálmán Művei 1–15*, Budapest, Helikon, 1965–1970, 13,656.

szövegeiben ejt szót ugyanerről a jelenségről, mindig kedélyes hangot használ. Az egyik kisregényében, amikor a cséplést szokás szerint a tót vándormunkások végzik, azt olvassuk: „Becsületesek voltak a tótok, legalább semmi gyanús nem fordult elő, hacsak azt nem vesszük (amiért a Vince nagyon haragudott), hogy sokat beszéltek egymást közt ángolul.”²⁵ (A gyanú emlegetése a következő, titokzatos éjszakai jelenetet hivatott előkészíteni.) *A gavallérok*-ban a következő részlet jellemzi Sáros kevert nyelvét: „»Szervusz, te skribler, vitaj pán brat!« Mert a sárosmegyei nyelv ilyen zagyva. Régente is azt mondták: »Hajtsd ki azt a kravicskát arra a lúkára« (Hajtsd ki azt a tehénkét arra a rétre), de most újabban angol szavak is járultak hozzá, mióta egész Amerikáig járnak és visszajönnek.”²⁶ Kivándorlás Amerikába és hazatérés csak mint a kedélyes vidéki élet velejárója jelenik itt meg. Sőt, Mikszáth írt egy olyan novellát is, amelyben az éjszakai útján eltévedt elbeszélő-főszereplő egy angol nyelvű faluba csöppen a Felvidéken. Mint kiderül, a falut Amerikából visszatért tótok lakják. Gazdag, jól szervezett, boldog falu ez, melynek lakói főleg gyakorlatias szemléletükkel tűnnek ki. Ezek a tótok megtalálták a számításukat Amerikában, és a honvágy miatt tértek haza onnan, hogy pénzüikön földet vegyenek, mert otthon a krumpli is jobban ízlik.²⁷ A jómódú embereknek ez a visszatérése Amerikából épp az ellenkezője annak, amit fentebb egy politikai eszmefuttatásban olvastunk.

Hasonlóképpen csak a publicisztikai jellegű írásokban esik szó a tótok alkoholizmusáról. A tót férfiak életmódja, hogy hónapokon át családjuktól és közösségüktől távol, idegen környezetben napszamos munkából éltek, lelkileg nyilván nagyon megterhelő volt, és ezt a terhet, úgy látszik, sokuk pálinkaivással próbálta elviselhetővé tenni. A regényekben és az elbeszélésekben erről egy szót sem hallunk. A publicisztikai írásokból viszont értesülhetünk arról, hogy Budapest utcáin kora reggel csak tót beszédet hallani, mert elsőnek a napszamosok kelnek: mennek munka előtt pálinkát

²⁵ A fekete kakas, in *MKÖM*, 12,15.

²⁶ *MKÖM*, 8,190.

²⁷ P. Jork, in *Mikszáth Kálmán Művei 1–15*, i. m., 13,636–651.

inni; és olyan közmondásokkal is találkozhatunk, mint „A magyar megeszi a heti bérét, a tót megissza”, vagy „ahol húsz tót megtelepszik, ott mindjárt pálinkamérést kell nyitni”.²⁸ De az otthonuktól távol lévő tótok magányát talán mégis az a jelenet érzékelteti legjobban, amikor a Pestről hazafelé tartó lipótszentmiklósiak megállnak a palócföldön eltemetett földijük sírjánál, hogy emlékezzenek rá, és hogy elmeséeljék neki, mi minden történt időközben odahaza: „Látod, látod, minek jöttél ide, idegen pogányországba? Országút mellé kivettek, temetőbe be nem vettek. Otthon megélhettél volna holtig! A Csepcesan Matyej féltet szántott el tavaly a földedből... a Csepcesan Matyej, hiszen jól ösmerted... A feleséged is veri a nagyobbik gyereket, a tetődled valót...”²⁹ A halál persze véglegesítette Gyurkó távollétét és egyedüllétét, de ahogyan a közösség még idegenben eltemetett tagját is számon tartja, az jelzi, mit is gondolnak ők maguk a távollétról.

De talán már túlságosan sok szó is esett mindarról, ami nem a magyarok és a szlovákok regionális együttélésével kapcsolatos, pedig a szlovákság képe mégiscsak ott mutatkozik meg a legmarkánsabban. A békés együttélés világára jellemző a kevert nyelvhasználat, vagy legalábbis a könnyed átváltás egyik nyelvről a másikra, valamint az etnikai hovatartozás elhomályosulása. Minthogy az alsóbb néprétegegek jobbára egynyelvűek (bár kivétel akad bőven), főleg a közép- és felsőosztályok képesek megváltoztatni nemzeti identitásukat, mint a *Különös házasságban*, ahol a felvidéki nemesség magyarul beszél a tót, tótul a magyar falvakban, hogy elkülönítse magát a köznéptől.³⁰ Mindazonáltal a nemzeti identitást nem határozza meg egyértelműen, hogy milyen nyelven beszél valaki. Az Amerikából hazatért paraszt azt mondja a fiáról:

²⁸ A fővárosból, in *MKÖM*, 53,15.; A hét története, in *MKÖM*, 59,66.; A kaszinótul – a Belezna-kertig!, in *MKÖM*, 64,73.

²⁹ Utazás Palóccországban, in *MKÖM*, 64,128.

³⁰ *MKÖM*, 13,145. Kiss Gy. Csaba (*i. m.*, 88., 91.) egyértelműen a szlovák alacsonyabb társadalmi presztízséről beszél, az alacsonyabb néprétegek egynyelvűségét nem tendenciaszerűen, hanem kategorikusan állítja szembe a középrétegek kétynyelvűségével. A különbség oka pusztán annyi, hogy Kiss kizárólag a *Beszterce ostromát* elemzi.

„Toby csak angolul beszél [...], de most már tótul kezd »povedálni«, mert ráparancsoltam: »Toby fiam, jegyezd meg magadnak, hogy magyar emberek vagyunk, vagy mi a szösz, hát legalább tótul tanulj meg.«³¹ Amikor az egyik kisregényben megkérdik az öreg nemest, hogy lánya vőlegénye nemesember-e egyáltalán, azt feleli: „Oh, hogyne, hogyne, zőptai Dubek. Csak éppen olyan jóra való magyar ember volna, mint mi, ha tótul tudna.”³² Az ilyen kijelentésekben persze az az eszme fejeződik ki, hogy Magyarország egyetlen politikai közösséget alkot, magyarnak lenni pedig nem jelent mást, mint e politikai közösség tagjának lenni függetlenül attól, hogy melyik etnikai csoporthoz tartozik az ember. Vannak azonban olyan alakok is, akiknek az etnikai hovatartozása valóban kérdéses. Madame Wranát rendszerint Madame Wraneau-nak szólítják „a flanc végett”, „igazság szerint azonban csak *pani Wrana* volt, egy elszegényedett szépeassági tót-német rokon”.³³ Az etnikai hovatartozást a név írásmódja és a megszólítás jelzi. Ebben az esetben azonban még van egy valódi (igaz, már az is kettős: tót-német) és egy azzal szembeállított hamis identitás. Mali Péter ügyvéd azonban valóban meg tudja változtatni nemzeti hovatartozását, mégpedig az aktuális politikai helyzet függvényében: „Jó prókatori név; ha magyar világ volt, az á-ra tette az ékezetet, és akkor magyarul hangzott: Málynak, ha ellenben rossz idők jártak (s többször jártak ilyenek), az i-re tette az ékezetet, lett Malý (tótul: Kiss).”³⁴ Az etnikai hovatartozás megváltoztatásához elég a név írásmódját módosítani; az elbeszélő nézeteit illetően viszont nagyon is árulkodó, hogy a „magyar világgal” a „rossz idők” állnak szem-

³¹ P. Jork, in *Mikszáth Kálmán Művei 1–15*, i. m., 13,649–650.

³² Prakovszky, a siket kovács, in *MKÖM*, 8,170.

³³ A gavallérok, in *MKÖM*, 8,198 (kiemelés az eredetiben).

³⁴ A demokraták, in *MKÖM*, 10,14. Éppen ez a variábilis írásmód okoz alig megoldható textológiai bonyodalmakat ezekben a sorokban: Mikszáth először Malinak írja a nevet, a későbbiekben Málynak, a név szlovák változatát viszont a kritikai kiadás Maliként adja meg, holott a szövegből kiderül, hogy ékezetnek kéne lennie az i betűn. Ezért a kritikai kiadás szövegétől eltérve alkalmaztam a korrekt szlovák *Malý* alakot, noha ez sem teljesen kielégítő megoldás, hiszen az ékezet így nem i-re, hanem y-ra kerül, az i-t tehát nem betűnek, hanem fonetikai jelölésnek kell tekinteni.

ben. Az etnikai hovatartozás Trnowszky Gáspár esetében is elhatározás kérdése. Amikor úgy dönt, szlovák nacionalistából magyar hazafi lesz, nevét Tárnóczyra változtatja.³⁵

Mikszáth világában még az is kérdéses lehet, hogy a szöveg milyen nyelven van. A francia dal, amelyet egy szlovák polgárlány énekel, franciás kiejtéssel énekelt tót népdalnak bizonyul.³⁶ Itt persze a leány csal, hiszen csak elhitetni igyekeznek, hogy franciául tud. A hamis identitás és a hamis látszat efféle játékaiként általában is jellemzőek Mikszáth művészetére.³⁷ A dal franciás hangulatát tehát szándékosan és mesterségesen teremtik, csak hogy máshol a narrátor ugyanerről a „melankolikus tót nótáról” állítja: „úgy cseng-bong a csalódásig, mintha franciául volna”.³⁸

A szereplők beszédét mindig magyarul olvassuk ugyan, de ez nem szükségképpen jelenti, hogy tényleg magyarul is beszélnek; amit olvasunk, lehet a narrátor fordítása is. A szöveg eredeti nyelvére sajátos jelek utalhatnak. A kevert nyelv általában a szó szerinti idézetet jelzi. Példaképpen idéztem már egy magyar mondatot, amely szlovák szavakat tartalmazott. Azért nevezem magyar mondatnak, mert a szlovák szavak magyar nyelvtani struktúrába illeszkedtek, még ragokat is kaptak. A másik lehetőség, amikor csupa magyar szó épít fel szlovák nyelvtani struktúrákat (amit a magyar olvasó nyelvi hibaként érzékel), szintén szó szerinti idézetet jelöl. Olyankor szokásos ez, ha (főleg műveletlen) szlovákok beszélnek magyarul. Egy párbeszéd kellős közepén az egyik szereplő, aki mindvégig hibás magyarsággal beszélt, egy alig érthető kijelentést tesz: „csináltam olyan instrumentum, hogy a ház alja fölmássza a tetejére, vagy a teteje lemássza az aljára, ahogy akaródnzik”. Mire ezt a választ kapja: „Beszélj inkább tótul, Józsi, jobban megértem.” Józsi mondatai ettől kezdve hibátlan magyarsággal sorakoznak egymás után, ami annak a jele, hogy tótul beszél.³⁹ Itt tehát még

³⁵ Beszterce ostroma, in *MKÖM*, 6,65, vö. Kiss Gy. Csaba, *i. m.*, 90–91.

³⁶ Francia kultúra a tótságon, in *MKÖM*, 37,82–83.

³⁷ Vö. EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*. Budapest, Korona, 1998, 100–116.

³⁸ A holt kortes, in *MKÖM*, 41,62. Lásd még Apró képek a vármegyéből, in *MKÖM*, 11,19–20.

³⁹ Különös házasság, in *MKÖM*, 13,151.

világosan látjuk a nyelvváltás pillanatát, és Józsi első mondatában a szlovák megszólítás (*mladi pan*) szintén a nyelv szignáljaként működik. Elvileg azonban nem tudunk különbséget tenni egy megbízható nyelvismerettel rendelkező szereplő magyar mondata és egy „eredetileg” tótul elhangzott, de a narrátor által magyarra „fordított” mondat között. Az ember sohasem tudhatja. A *Szent Péter esernyőjének* második fejezete a Felvidéken játszódik ugyan, de semmi sem utal arra, hogy a főszereplők egymáshoz szlovákul beszélnének. De amikor Szegeden bukkannak föl, tót beszéljük különös feltűnést kelt az utcákon.⁴⁰ Következésképpen ők mindig tótul beszélnek egymáshoz, de ez csak a tisztán magyar környezetben derülhet ki. *A kis szeplős* című novellában sincs utalás arra, milyen nyelven beszélnek a szereplők (bár tudjuk, hogy a falu „a tót hegyek között” fekszik⁴¹), amíg a közeli városba nem mennek peres ügyüket intézni. Ott a bíró rögtön azt kérdezi: „Tudnak magyarul?” Mint kiderül, nem. A tárgyalás tótul folyik, és a bíró tóra fordítja az aktából még a per tárgyát képező becsületsértő kijelentést is, amely ezek szerint tótul hangzott el, csak a per céljából fordították először magyarra. A tótul folyó tárgyalás szavait mégis többnyire magyarul olvassuk, csak néhol szlovákul magyar fordítással, illetve ha az Amerikából visszatért Szlanka Gyuri angol szavakat kever beszédébe, akkor angolul.⁴² Ő itt egyébként nemzeti hovatartozásáról úgy nyilatkozik: „Én amerikai polgár vagyok.” Identitása azonban csak az első kötetkiadás szövegváltozatában⁴³ lett ilyen egyértelmű, az első újságközlésben még azt mondta: „Én amerikai polgár is vagyok.”⁴⁴ Az amerikai nemzeti hovatartozás azonban, úgy látszik, az ő számára nem elsősorban a nyelv, hanem a szociális helyzet cseréjét jelenti, hiszen, mint korábban elhangzott, ő „ámbár mint sültparaszt ment ki, mint intelligencia jött vissza, és sehogy se akart többé elkeverődni a közönséges osztály

⁴⁰ MKÖM, 7,50.

⁴¹ *Mikszáth Kálmán Művei, 13. köt., Kisebb elbeszélések (1893–1910)*. Budapest, Magyar Helikon, 1969, 255.

⁴² Uo., 265–266.

⁴³ *Öreg szekér fakó hám*. Budapest, Légrády testvérek, 1901, 219.

⁴⁴ *Országos Hírlap*, 1898. december 30., 2.

közé”.⁴⁵ Az ő számára mintha ezt az emelkedést fejezné ki az angol is, hiszen azt mondja a bírónak: „Ja szom gentleman.”

Ezekből a példákból, amelyek a nyelvek és nemzetiségek közt az átlépést és keveredést oly könnyűnek mutatták, nem következik, hogy a két kultúra közt ne lehetne különbséget tenni, és hogy az átlépés mindig problémátlan lehet. Igaz – mint a fentiekből is látszik –, a szövegeket mindig minden nehézség nélkül le lehet fordítani. A tótra fordított, majd magyarra visszafordított szónoklat szó szerint azonos lesz magyar eredetijével,⁴⁶ és Garibaldi levele is értelmes szöveget ad az egyik novellában, noha a tót szabó az olasz szöveget először magyarra, majd magyarról németre, végül németről tótra fordíttatja.⁴⁷ A tót dalokat mégsem lehet magyarra fordítani anélkül, hogy artisztikumuk elveszne, vagy legalábbis megváltozna. A szlovák népdal sztereotip jelzője Mikszáthnál a „melankolikus”. Egy helyen azonban azt olvassuk: „fölcsendült valami csintalan tót dal, lágyan, melankolikusán, hogy bolonddát tegye az idegen füleket, mintha szomorú volna”.⁴⁸ A megértéshez nemcsak a nyelvet, hanem a szlovák népdalok artisztikumát is eleve ismerni kell. Mindazonáltal a dalokat a Mikszáth-szövegek többnyire magyarul idézik, hol metrikus, hol prózafordításban. Csak a narrátor kijelentéseiből tudjuk meg, hogy a dal valójában tótul hangzik el, mint amikor azt olvassuk: „egy öreg munkás valami tót dalt dúdolgatott”, majd egy dalszöveget látunk magyar prózában. Itt a regény szereplője, aki hallja ezt a dalt, megpróbálja lefordítani magyarra: „kínosan viaskodék a rímekkel és caesurákkal”.⁴⁹ A narrátor szerint az a szöveg, amelyet olvastunk, nem magyar fordítás, hiszen azt még csak most fogja elkészíteni a szereplő (és

⁴⁵ Mikszáth Kálmán *Művei*, 13. köt., 257.

⁴⁶ A Noszty fiú esete Tóth Marival, in *MKÖM*, 20,98–99. és 138–139.; az eset implikálta etnikai zavarokhoz vö. SZILASI László, A Kopereczky-effektus, avagy miképpen fiadzhatja egy beszéd a saját apját, in FOGARASI György–ODORICS Ferenc (szerk.), *A szerző neve*, Ictus–JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged 1998, 137–138.

⁴⁷ Garibaldi butéliái, in *MKÖM*, 28,28.

⁴⁸ A szökevények, in *MKÖM*, 12,72.

⁴⁹ A sipsirica, in *MKÖM*, 15,134.

nem is lehet azonos a szereplő metrikus fordításával, minthogy prózában van). De a tót szöveg sem lehet, hiszen magyarul van. Nem több, mint egy jel, amely a tót szöveg helyett áll ott, illetve annak ottlétét jelzi.⁵⁰ Azt a fordítást viszont, amelyet a szereplő készít, soha nem ismerjük meg. A szlovák dal artisztikumának ez a megközelíthetlensége, melyet a részlet sugall, explicit módon is megfogalmazódik egy másik regényben. Ott a dal szövegét metrikus formában olvashatjuk, csakhogy a narrátor rögtön utána megjegyzi: „Mindez természetesen szépnek, gömbölyűnek esik ki tótul, míg ellenben magyarul csak úgy vasvillával összehánytnak látszik.”⁵¹ Egy másik esetben a dal artisztikumának idegensége nyíltan megfogalmazódik ugyan, de csak egy későbbi utalásból sejthető, hogy a dal tótul volt, noha a jelenet Selmechányán, tehát szlovák környezetben játszódik. Itt egy bányász énekel:

...bánatosan, szomorúan – majd a szíve szakadt ketté, úgy át-
érezte:

Mikor reggel a bányába mentem,
A pipámat otthon felejtettem.
S most hazatérve, mi mosolyog rám...
Jó estét, jó estét, édes pipám!

Az öreg ment, ment s a szívzaggató refrén egyre bágyadtabban, elmosódottan követte: „Jó estét, kis pipám, jó estét, jó estét”. Romeo se üdvözölhette lágyabban Júliát, mint a hevérlegény azt a mihaszna „zapekacsát”. De mégsem volt az nevetséges; hiszen a föld alatt más világ van, a föld alatt másféle nóták teremnek.⁵²

Az idézőjelek a szlovák „zapekačka” szó körül (egy pipafajta, amelyet parázs közé helyezve gyűjtanak meg⁵³) azt sugallják, hogy a narrátor a dal szövegéből idéz, amely ezek szerint szlovákul volt.

⁵⁰ Ahogyan egyébként végül Garibaldi levelét is magyarul olvastuk, bár a narrátor kijelentette, hogy az idézett magyar szöveg azonos a végső tót változattal: „Voltak pedig ezek a sorok következők.” *MKÖM*, 28,28.

⁵¹ A Noszty fiú esete Tóth Marival, in *MKÖM*, 20,84.

⁵² Az eladó birtok, in *MKÖM*, 5,119–120.

⁵³ Štefan PEČIAR (szerk.), *Slovník slovenského jazyka*, 1–6, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1959–1968, 5,495.

Az artisztikum idegensége tehát nemcsak az énekes sajátos munkájából és sorsából, hanem az eltérő kulturális háttérből is következik.

Hogyan keletkezhetnek egy ilyen világban etnikai feszültségek? Nos, kemény munkával ez is elérhető. Mikszáth két olyan politikai akaratot ismer fel, amelyek megzavarják a helyi békét: egyrészt az Orosz Birodalom befolyását a pánszláv ideológia révén a szlovák politizálásra; másrészt a magyar kormányok nacionalista, magyarosító politikáját. Egyik publicisztikai szövegében Mikszáth tipologizálja a főispánokat. A legrosszabb fajta szerinte az agilis főispán, akit rendszerint nemzetiségi megyébe küldenek. Az ilyen mindig magával visz egy újságíró, aki majd a magyar állameszme védelmében tevékenykedik. Mindketten hetente támadják meg a nemzetiségeket, a főispán a megyegyűlésen tartott beszédeivel, az újságíró a vezércikkeivel. Az újságot aztán hetente felküldik a minisztériumba, kék ceruzával bejelölve a főispáni beszéd és a vezércikk megfelelő helyeit, „őexcellenciája is lássa, hogy dolgoznak. És dolgoznak, dolgoznak, addig dolgoznak, míg végre meglesz az eredmény, hogy ahol meglehetősen béke volt azelőtt, egy-két évi működés után fenekestül fordulnak fel az állapotok”.⁵⁴ Mint látjuk, a feszültségeket mesterségesen keltik a magyar kormányzat által kiküldött, vagy legalábbis bátorított bajkeverők.

Az újságírók ez irányú tevékenységéről egyébként Mikszáth már egy korai karcolatában is elejtett néhány célzást. Ott a *Nógrádi Lapok* szerkesztője sehogy sem képes vezércikknek való témát kitalálni, pedig már csak a vezércikk hiányzik a lapból. Ekkor hallja meg egy üveges tót kiáltozását az utcáról, és gyorsan kikanyarít egy cikket „a nemzetiségek vészes intenciói” ellen.⁵⁵ Ha teljes az anyaghíány, a nemzetiségeket még mindig lehet szidni.

A Noszty fiú esete Tóth Marival egyik fejezete, az „Egy kis kóstoló az önkormányzati tevékenység mezejéről” szintén elég világosan mutatja be, a helyi békét hogyan zavarja meg, illetve az etnikai ellenségeskedést saját érdekében hogyan tartja fenn és használja

⁵⁴ A főispánok, in *Mikszáth Kálmán Művei 1–15*, i. m., 15,344–345. A gondolatmenet megtalálható Mikszáth 1898-as, *Chablon úr* című vezércikkében is (*Országos Hírlap*, 1898. január 15., 1–2.).

⁵⁵ Mint készülnek a „Nógrádi Lapok”, in *MKÖM*, 51,38–39.

ki a főispán. A helyszín egy kevert lakosságú megye, ahol a tótok, szászok és oláhok együttesen valamivel többen vannak, mint a magyarok, akik a legnagyobb etnikai csoportot képezik. Három nemzetiség állítólag jobb, mint egy: „Isten ments, ahol csak egyfajta nemzetiség van. Ebből a rosszból jobb a többféle; ahol három van, ott már lehet velök kártyázni. Az egyik mindig »tromf« a másik kettő ellen, vagy a kettő tromf egy ellen, ahogy lehet.”⁵⁶ Ez alkalommal viszont a főispán személyes akarata áll szemben mindenkivel. Két témát kell a megyegyűlésen megvitatni: Kopereczky főispán támogatja az iskolák magyarosítását, ami ellen a nemzetiségek egységesen tiltakoznak, és a sógorát, Noszty Ferit szeretné megválasztatni szolgabírónak, amit viszont a magyarok elleneznek. Tévedés ne essék, a magyarok valójában nem támogatják az iskolák magyarosítását: őket ez az ügy egyáltalán nem érdekli. „Mind-egy (a magyarok szerint) mit tanulnak a parasztkölykök, de nem mindegy, hogy ki parancsol Voglányban.”⁵⁷ Kopereczky elképesztően jogsértő módon kihirdeti a döntést az iskolák magyarosításáról, arra hivatkozva többőrai vita után, hogy semmilyen ellenérvet nem hallott. Az ellenérvek németül és tótul hangzottak el, ő pedig kijelenti, hogy nem ért ezeken a nyelveken. Ez nyilvánvalóan hazugság, hiszen általában szívesebben beszél tótul, mint magyarul, csak hogy, mint mondja, főispáni funkciójában ő kizárólag magyarul tud. Erre az ostoba bombasztra a magyarok olyan lelkesedéssel reagálnak, hogy agresszív fellépésük megszilárdítja Kopereczky pozícióját és érvényesíti a jogsértő döntést. Ezután Kopereczky ugyanilyen módon kihirdeti Noszty megválasztását, noha majd mindenki a másik jelölt nevét kiáltotta.

Mint látjuk, a nemzetiségi ellentét csak egyike azon eszközöknek, melyek révén a különböző csoportokat saját személyes érdekei szerint manipulálja. Ő nem a magyarok érdekében cselekszik, hiszen amit ad nekik, azt nem akarják, viszont nem adja meg nekik, amit akarnak. Ha ő „kártyázik” a nemzetiségekkel, akkor a magyarok szintén csak egy lapot jelentenek a kezében. De a játék

⁵⁶ MKÖM, 21,45.

⁵⁷ MKÖM, 21,41.

tesebben is foglalkozni. Ő egy öreg alkoholista, aki ha részeg (márpedig mindig részeg, ha pénze van), egy gúnydalt énekel a tótok ellen, melyet a szöveg ezúttal szlovákul idéz. Ez a gúnydal „mindenha erősen bosszantotta a zsolnai tót urakat. De éppen ezt akarta Klivényi, aki magyar érzésű volt és e magyarságból élt, táplálkozott. Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt.”⁶¹ Benne tehát azt a hivatásos bajkeverőt láthatjuk, aki az etnikai ellenségeskedésekből él, és esete talán azt is sugallhatja, hogy ezt az ellenségeskedést éppen a hozzá hasonló alakok teremtik.

Mind Kopereczky, mind Klivényi mögött ott áll a magyar kormányzati akarat. E nélkül a támogatás nélkül sem menének, ugyanakkor világos, hogy ezt a támogatást ők saját önző céljaik érdekében használják fel. A *Beszterce ostromában* is felsejlik, hogy ennek a kormányzati akaratnak is van megfelelője a szlovák oldalon: az orosz politika. Ezért tanul Trnowszky Miloszláv (a későbbi Tarnóczy Emil) a szentpétervári egyetemen. A Klivényi-féle gazemberek megfelelői tót oldalon természetesen nem a pánszláv ideológiát valló derék zsolnai polgárok: az ellenségeskedésbe behajszolt (mint a publicisztikai szövegekben gyakran elhangzik: „félrevezetett”) lakosság csak áldozata ennek a kettős politikai akaratnak, amely az ebből hasznot húzó bajkeverők révén zavarja meg a helyi békés együttélést.

Mikszáth kifinomult és együtt érző megközelítését azonban akkor tudjuk igazán értékelni, ha vetünk egy pillantást két másik szerzőre is, akik szintén vegyes lakosságú területen születtek vagy nevelkedtek. Krúdy ugyan a Nyírségben, az Alföldön született, de néhány fontos évet töltött német szón a lengyel határ melletti Podolinban. Az ott töltött évek lenyomata talán a korai, 1900–1911 között írt novellákban a legszembeötlőbb. Éppen ezzel a korai periódussal kapcsolatban azonban óvatosnak kell lennünk, hiszen Krúdy korai szövegeit hagyományosan úgy szokták jellemezni,

⁶¹ MKÖM, 6,61.

mint amelyekben messzemenően érvényesül Mikszáth hatása. Figyelmesebb olvasók ugyan felfedezhetik, hogy Krúdy már ekkorra is saját, autonóm fikciós világokat alakított ki,⁶² de azért a jellegzetesen mikszáthi témákkal és motívumokkal kapcsolatban könnyen elképzelhető, hogy nem a személyes tapasztalat, nem a saját szlováksággép megfogalmazása az, amit keresni kell bennük, ami megértésük kulcsát adhatja, hanem a Mikszáthtal folytatott dialógus. Éppen ezért nem említem az amerikai kivándorlás és visszaköltözés témáját, valamint a tót lányok szépségét.

A nemzetiségek együttélése természetesen fontos jellegzetesége a Krúdy ábrázolta Podolinnak. A kisváros polgársága ugyan német volt, de az alacsonyabb társadalmi rétegek tótokból álltak, ahogyan a környező falvak lakossága is. A piaristák által fenntartott gimnáziumba pedig a legkülönbözőbb etnikai háttérű diákok jártak. Sokuk kerülhetett ki a régió szlovák falvaiból is. Az *Ifjú években* Krúdy így jellemzi a diákokat: „A szegény tót fiúk, akik az egyenesre nőtt fenyőerdők közül a kolostor vastag falai közé kerültek...”⁶³ És persze a német családoknál sok magyar fiú lakott, akiket éppen azért küldött apjuk ide, hogy anyanyelvi környezetben tanuljanak németül. A *podolini takácsnében* felbukkan Budeusz bácsi alakja, aki abból csinál üzletet, hogy magyar fiúkat szállít és oszt szét a szepességi német városokban.⁶⁴ Alakja azonban néhány más novellában is szerepel; a *Vilma útrakélból* megtudjuk, hogy lányokat is közvetített az Alföldre. A rendszer lényege a csere volt, csak a felvidéki németek a lányukat akarták magyarra taníttatni, amiben Krúdy a magyarosodás programját fedezte fel: „A szepességiék ugyanis többnyire leányaikat adták cserébe az alföldi fiúkért, mintha csak arra gondoltak volna, hogy fontosabb az, ha a jövőendő nemzedéknek az anyja tud magyarul, mint az apja. Hisz a gyermek az anyjától tanul meg beszélni.”⁶⁵ (Valószínűbb azonban, hogy a

⁶² Gábor BEZECZKY, Gyula Krúdy's Early Short Stories, *Hungarian Studies* 13, 1998/99, 180.

⁶³ KRÚDY Gyula, *A szerelmi bűvészinas: Válogatott elbeszélések 1909–1912*, Budapest, Magvető, 1960, 354.

⁶⁴ Uo., 101–102.

⁶⁵ Uo., 114.

módosabb német polgárok a magyar elit tagjaival kötendő lehetséges házasságra is fel akarták készíteni lányaikat.)

Az *Asszonyok inspekción*ából kiderül ugyan, hogy tótok és magyarok képesek a sikeres együttműködésre, ha közös érdekeik úgy diktálják,⁶⁶ de többnyire világossá válik, hogy a népek közti különbségeknek, ellentéteknek megvan a szociális vetületük. Egész Podolinban mindenki meg van róla győződve, hogy *A hóbertos Kaviczky* minden baját végső soron az okozta, hogy gazdag német polgár létére feleségül vett egy egyszerű tót lányt valamelyik közeleti faluból. Azután tette ezt, hogy egy szegény, ámde nemesi származására büszke magyar leány visszautasította. Tragédiáját azonban végül egy száz özvegyasszony okozza, aki afféle végzet asszonya Lőcsén.⁶⁷ A társadalmi különbségeken kívül a nemzeti jelleg is jellemzi a három nőalakot. A tót asszony engedelmes és végtelenül hű. Hasonló, bár nem ennyire élesen tipizált nemzeti nőkarakterológia olvasható ki a *Poprádi szállása*iból. A lengyel asszony mindig veszekszik, a tót ellenben lusta és apatikus. A harmadik nő szeretetre méltó és házias, viszont zavarba ejtő természetfeletti képességekkel rendelkezik. Az ő nemzeti identitása nem teljesen világos, hiszen azt mondja: „Panni a nevem, kedves gazdám. Ha nagyon jólesik, azt is mondhatja, hogy Panka, mert az anyám tót volt.”⁶⁸ Mint Mikszáthnál oly gyakran, a név ebben a Krúdy-szövegben is az etnikai hovatartozást jelzi, ráadásul a kétféle kicsinyítő képző kettős identitást sugall.

A viszonylag békés felvidéki együttélés ábrázolásán túl Krúdy néha szerepeltet felvidéki alakokat alföldi környezetben, és ilyenkor kiderül, miként vélekednek a homogén környezetben élő magyarok a más régiók kevert népességéről. Többnyire képtelenek vagy nem hajlandók az etnikai csoportokat megkülönböztetni. *A bujdosó földesuraságról* című novella úgy jellemzi Sárvárit, mint

⁶⁶ KRÚDY Gyula, *A podoloni takácsné*, Budapest, Singer & Wolfner, 1911, 79–89.

⁶⁷ KRÚDY Gyula: *A fehér lábú Gaálné: Válogatott elbeszélések 1894–1908*. Budapest, Magvető, 1959, 2. köt., 368–378.

⁶⁸ Uo., 604.

aki „kissé tótos dialektussal beszélt”,⁶⁹ és a történet tragikomikus csúcspontján elkezd „káromkodni magyarul, tótu!”.⁷⁰ *A ló meg a szoknya* című elbeszélésben Rohonkay, akinek szintén tipikusan magyar neve van, nem mutat efféle hajlandóságot a kétnyelvűségre vagy nyelvkeverésre, mégis mindenki tótnak mondja a Felvidékről odaszármazott férfit, csak mert igénytelen életformája idegen számukra.⁷¹

A politika Krúdyt sokkal kevésbé foglalkoztatta, mint Mikszáthot, de azért hajlamos volt ideológiai kérdéseket ironikusan tárgyalni. Sokatmondó cím a *Hogyan adják el a hazát?* Itt egy szereplő végig azon bosszankodik, hogy a podolini tótok nem alázasok, és ebben a gyengekező kormányzás következményét látja. Az ábrázolás ironikus jellegét nem lehet nem észrevenni. Egy tót nő szépsége végül még ezt az ellenséges szereplőt is megszelídíti.⁷²

Krúdy szlovákképe és hozzáállása meglehetősen hasonló ahhoz, amit Mikszáth fikciós szövegeiben láttunk. Egészen más lesz a helyzet Márai Sándornál, aki az *Egy polgár vallomásaiban* már egy későbbi periódusból tekint vissza kassai gyermekkora és a monarchiabeli nemzetiségi együttélés világára. Az első világháború és az ország felbomlásának tapasztalata nemcsak a magyarok viszonyulását változtatta meg a szlovákokhoz, hanem a korábbi együttélés emlékét is átírta. Nem véletlen, hogy Neubauer Pál, aki Márai kortársa volt, ráadásul ugyanabban a régióban született, kozmikus katasztrófaként ábrázolta az I. világháborút *A jóslat* című regényében. Szemlélete ebben a kérdésben nagyon is hasonlított Máraiéhoz. Egyébként ő is kétnyelvű szerző volt, regényét eredetileg németül írta meg *Das fehlende Kapitel* címmel, és csak tíz évvel később jelent meg magyarul is.⁷³ A német családból származó Márai (szü-

⁶⁹ Uo., 198.

⁷⁰ Uo., 202.

⁷¹ „– Azt a tót mindenségét! – dohogtak a környékbeli urak. Minek él az ilyen ember a világon, különösen miért a mi vidékünkön?” Uo., 143.

⁷² KRÚDY Gyula, *Az álombeli lovag*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 326–331.

⁷³ NEUBAUER Pál, *Das fehlende Kapitel*, Amsterdam/Leipzig, Tiefland Verlag, 1938; *A jóslat*, Budapest, Vajna–Bokor, 1944. A két megjelenés között azért van kevesebb, mint tíz év, mert a zsidó származású szerző évekig nem talált kiadót német regényére, amely, mint látható, végül Hollandiában jelent meg.

letett Grosschmid) csak 1923-ban döntötte el, hogy magyar és nem német író lesz.⁷⁴ A gyermekkori Kassa etnikai-nyelvi helyzetét a következőképpen írja le: „Ezek a környékbeli szlovákok alig-alig beszéltek magyarul. Valamilyen különös, felemás, tót-magyar keveréket beszéltek a cselédek is; a magyar úri társaság társalgási nyelve hivatalosan a magyar volt, de otthon, a családban, még a bevándorolt magyarok is inkább zipszer-tájszólású németet beszéltek. Mindebben kevés volt a szándék. A város hangulata magyar volt, de papucsban, ingujjban, vacsora után az urak is németre fordították a szót.”⁷⁵ Saját családjának magyar identitása, mint írja, az 1848-as forradalomtól eredt, akkor ugyanis magyarosították nevüket, igaz, később, amikor ennek már nem volt akkora jelentősége, visszanémetesítették: „Úgy látszik, lélekben mégis ragaszkodtak szász eredetükhöz is. De meggyőződésre, viselkedésre mániákus magyarok voltak, így különösen apám és öccse. Az idegenből ideszármazott családoknak ez a heves, őszinte magyar hazafiassága különös tünet volt.”⁷⁶

A népek együttélése, keveredése és az etnikumváltás adott lehetősége ellenére a szlovákok legfeljebb marginális szerepet tölthetnek be Márai világában. Legfeljebb várakozni lát szegény szlovák parasztokat a bank lépcsőjén, ahol az apja dolgozik,⁷⁷ és egyszer – a cselédek helyzetének tárgyalása során – megjegyzi, hogy a „pesztonkák férfiak után futottak, lebetegedtek, nem lehetett számítani rájuk, különösen a szlovák cselédek voltak híresek buja erkölcsaikről.”⁷⁸ Ezt a kissé durva kifejezést az 1940-es kiadásban finomította: „különösen a szlovák cselédek voltak híresek állítólagos szabadabb erkölcsaikről”.⁷⁹ Márai itt érzékeny leírást ad a szolgálok kiszolgáltatott és elviselhetetlen helyzetéről, de a szociális feszültségek lehetséges etnikai dimenzióit nem méri fel. Csa-

⁷⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Budapest, Akadémiai, 1991, 9.

⁷⁵ MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Budapest, Pantheon, 1934, 1. köt., 20–21.

⁷⁶ Uo., 1,32.

⁷⁷ Uo., 1,20.

⁷⁸ Uo., 1,66.

⁷⁹ MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai*, 3. kiad., Budapest, Révai, 1940, 69.

ládja szociális felelősségérzetét az 1941-es *Kassai őrvárban* is hangsúlyozza,⁸⁰ de ebből nem következik, hogy az alsóbb rétegek életét bármikor elég érdekesnek találta volna, hogy irodalmi témává tegye. Legfontosabb értéknek vagy leginkább értékteremtő életformának a polgárit látta, márpedig szerinte a magyar polgárság kultúrája a német és magyar elemek egyesüléséből jött létre: a szlovákoknak ebben az elgondolásban nem jut szerep. A *Kassai polgárok* című drámájában ráadásul az egyik szereplő a korai Kassát úgy írja le, mint a „szászok, a szlávok közt két tiszta magyar falu”-t, majd így folytatja: „Száz év alatt építettek itt magyarok és hospeseik, a németek és olaszok egy várost kőrakásból.”⁸¹ A darabban mások is beszélnek a különböző népek, etnikai csoportok összeolvadásáról,⁸² de szlávokról (vagyis szlovákokról) csak egyetlenegyszer esik szó. Ez azt sugallja, hogy a szlovákok a város körül éltek, de a város építésében, a polgári kultúra kialakításában nem vettek részt.

Mindez nem jelenti azt, hogy Márai ellenségesen viszonyulna a szlovákokhoz: egyszerűen csak nem érdeklik. Még amikor Magyarország felbomlásáról, Csehszlovákia megalapításáról beszél, akkor sem tulajdonít nekik semmilyen szerepet az eseményekben, amelyeket cseh hódításnak tekint. A *féltékenyek* című regényének könnyen megfejthető allegóriája a művelt, kifinomult helyi polgárság és a barbár hódítók között állít fel ellentétet. Többször utal erre a regényre, amikor hasonló témákat fejteget a *Kassai őrvárban*, ahol világosan megmondja, hogy a várost elfoglaló idegenek csehek, és hogy Kassa azonos a regény fiktív városával.⁸³ Abban az esszében az őslakók és a hódítók szembeállításának van egy politikai-történeti dimenziója is, hiszen úgy jelenik meg, mint a szervesen fejlődő polgári kultúra és a gyors, mesterséges

⁸⁰ „A család, a maga kis életkörében, legalább olyan tudatosan foglalkozott a szociális felelősséggel, mint egy szakszervezeti párttitkár.” MÁRAI Sándor, *Kassai őrvár*, Budapest, Révai, 1941, 73.

⁸¹ MÁRAI Sándor, *Kassai polgárok*, Budapest, Révai, 1942, 76–77.

⁸² Uo., 44. és 144.

⁸³ MÁRAI Sándor, *Kassai őrvár*, i. m., 54–55., illetve 63–64.

modernizáció ellentéte.⁸⁴ A középkori dóm ennek a szerves, polgári kultúrának lesz a szimbóluma: generációk építették sorban egymás után, de sohasem fogják befejezni.⁸⁵ Bár a város és a magyar polgári kultúra megteremtését Márai ebben a szövegében is mint magyarok és szászok etnikai keveredésének eredményét írja le, teljesen mellőzve a szlovákokat,⁸⁶ a kapkodva modernizáló csehek és a dómot építő őslakók szembeállításában mégis az utóbbiak oldalára sorolja őket: „Dómot nem építettek [...], Nem, a dómot mi építettük, évszázadokon át, kassaiak, őslakók, magyarok, németek és szlovákok.”⁸⁷

Felső-Magyarország etnikai csoportjainak együttéléséről mindhárom szerzőnek személyes tapasztalatai voltak, és meglehetősen együttérzéssel viszonyultak a szlováksághoz. A tótok annyira fontos irodalmi téma lett Mikszáth Kálmán számára, hogy más magyar szerzőknél sokkal árnyaltabb és kidolgozottabb képet alakított ki róluk. A harmonikus együttélés lehetőségét szerinte különböző hatalmi ambíciók zavarhatják meg – mindkét részről. Krúdy Gyula az etnikai csoportok feszültségeivel nem igazán foglalkozott, szociális és ideológiai problémák itt-ott mégis felsejlenek novelláiban. Az I. világháború és Magyarország felbomlása, az új helyzet egy időre elsöpörte az egykori nemzetiségek iránti barátságos szemlélet lehetőségét. Márai Sándor mégsem volt ellenséges a szlovákok iránt, és a felbomlásért nem őket hibáztatta. Mindazonáltal szinte kiiktatta őket saját világából. Passzív, jelentéktelen, marginális csoportként tárgyalta őket, amely nem játszott említésre méltó szerepet a polgári kultúra kiépítésében, ami viszont szerinte a régióban együtt élő nemzetek legnagyobb teljesítménye volt.

⁸⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *i. m.*, 17.

⁸⁵ MÁRAI Sándor, *Kassai őrzéskönyv*, *i. m.*, 134.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo., 54.